

بررسی عقاید زارعان در مورد رابطه باورها با میزان تولید و نزول بلاای طبیعی در امر کشاورزی (مطالعه موردی: چهار روستای شهرستان کردکوی در استان گلستان) یدالله سپهری*

چکیده

ترویج امور کشاورزی اکنون بیشتر بر پایه مباحث علمی و بر اساس اصول علمی صورت می‌گیرد؛ با این حال کشاورزان هنوز هم اغلب بدون تحصیلات عالی بوده و در عین توجه به اصول علمی، همچنان باورهای مذهبی خود را در پیشبرد امور کشاورزی حفظ کرده‌اند؛ در این بین دخالت باورهای مذهبی و نحوه اعتقاد به مسائل مذهبی در عملیات ترویج و تداوم کشاورزی دارای اهمیت زیادی است؛ لذا جهت بررسی صحت این ادعا، از طریق پرسش‌نامه بر روی حدود ۴۰۰ نفر از کشاورزان روستاهای غرب استان گلستان مطالعه آماری صورت گرفته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که میزان باور کشاورزان به موضوع مورد مطالعه نمراتی بین ۳/۶ تا ۳/۷ را به خود تخصیص می‌دهد. بنابراین به کارگیری نتایج این بحث، جهت انجام فعالیت‌های ترویجی در امور کشاورزی از اهمیت زیادی برخوردار است، همچنین برای تقویت وجوه مثبت باورها استفاده از روحانیون در امر ترویج پیشنهاد می‌گردد.

واژگان کلیدی

باورهای دینی، کشاورزی، بلاای طبیعی، قرآن، استان گلستان.

طرح مسئله

با مروری بر میراث فرهنگی مکتوب اسلامی می‌توان دریافت که کشاورزی، جایگاه ویژه‌ای در میان مردم

*. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان. yaddollah_sepehri@yahoo.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۶/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۱/۱۵

ایران زمین، قبل و بعد از اسلام داشته است. بررسی آثار مکتوب در این زمینه، اهمیت این رشته را در میان مسلمانان نیز نشان می‌دهد. اهمیت علوم کشاورزی نزد مسلمانان، ناشی از دو عامل تعلیم دینی و مذهبی و قبول نقش کشاورزی در قالب یک عامل اقتصادی در تأمین مواد غذایی بوده است. بر این اساس، مسلمانان در مطالعه منابع طبیعی و علوم کشاورزی، خدمات ارزشمندی انجام داده و اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند.

اهمیت کشاورزی در فرهنگ بومی و دینی باعث شد تا کشاورزی، نقش محوری بیابد و مردم، عمده نیازهای خود را از این طریق برآورده سازند؛ با توجه به نقش دین در زندگی مردم و اعتقاد به نقش بی‌بدیل خدا در جهان هستی و همچنین زندگی انسان‌ها و اعتقاد به تأثیر کمال نفس یا پاکی و پلیدی نفس آدمی بر محیط پیرامون خود و حتی فعالیت‌های روزمره، این تصور وجود دارد که مشکلات و شروری چون قحطی و خشکسالی یا آفات هم نتیجه رفتار خود انسان‌ها است؛ لذا کشاورزان هم اعتقاد پیدا کردند که قحطی و خشکسالی، کم‌آبی و کم‌محصولی، سرمای شدید یا آفات، از حوادث ناگواری هستند که در زمان‌های مختلفی از تاریخ به وقوع پیوسته‌اند و در خیلی از موارد، کشاورزی را با مشکل مواجه ساخته‌اند. مروری بر آیات و روایات نیز نشان می‌دهد عوامل مختلف رفتاری انسان در این زمینه دخالت دارند. از جمله می‌توان به تأثیر انواع اعمال خیر و نیک یا گناهان و شرور اشاره کرد که آدمی با آن درگیر است؛ برای نمونه، یکی از آثار اجتماعی گناه، خشکسالی و نابریدن باران، نزول بلا و آفات و تغییر در نعمت‌های الهی است؛ چنان‌که قرآن کریم در آیات بسیاری، پیوند روشنی میان مسائل معنوی و مادی برقرار می‌سازد و استغفار از گناه و بازگشت به سوی خدا را مایه آبادانی، خرمی، طراوت، سرسبزی و اضافه شدن نیرویی بر نیروها معرفی می‌کند: «وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ»؛ و ای قوم من! از پروردگارتان طلب آمرزش کنید؛ سپس به سوی او باز گردید، تا (باران) آسمان را پی‌درپی بر شما بفرستد و نیرویی بر نیرویتان بیفزاید! و گنه‌کارانه، روی (از حق) برنتابید. امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

هیچ سالی کم‌باران‌تر نیست؛ ولی خدا آن را هر جا خواهد، ببارد. به راستی چون مردمی نافرمانی کنند، خدا آنچه باران در آن سال برای آنها مقدر است، از آنها به دیگران برگرداند، به سوی بیابان‌ها و دریا و کوه گسیل می‌دارد؛ چون او می‌تواند نعمات خود را به محل دیگری ببرد که اهل معصیت نباشند. (کلینی، ۱۳۸۸: ۲۷۲)

بر پایه برخی از روایات، چون آدم ابوالبشر از بهشت رانده شد و به زمین هبوط کرد، آنگاه که احساس گرسنگی کرد، جبرئیل از آسمان فرود آمد و کشاورزی را به او آموخت و این روش را پیامبران یکی پس از دیگری برگزیدند؛ بدین سان بود که کشاورزی از مهم‌ترین مشاغل مردم در طول تاریخ شد. (خراسانی، ۱۳۷۳: ۳۵)

آثار تاریخی نشان می‌دهد که کشاورزی، در تمدن‌های کهن، مهم‌ترین پیشه بوده است. در وندیدادها^۱ می‌خوانیم «کسی که تخم زراعت می‌پاشد، آشویی می‌کارد و در ترویج آیین مردم می‌کوشد، پاداش چنین کسی با صد دعا و عبادت یکسان و از هزاربار ادای مراسم مذهبی و صد هزار قربانی نیکوتر خواهد بود. (راوندی، ۱۳۶۷: ۹۷) در یشت‌ها^۲ نیز آمده است «کسی که گندم می‌کارد، به این می‌ماند که راستی می‌افشاند و دین مزدیسنا را از پیش می‌برد». در کتاب *درخت آسوریک* در مناظره درخت و بز، درخت پیروز می‌شود که به زبان نمادین بر برتری کشاورزی بر دامداری دلالت دارد. (سپهری، ۱۳۸۷: ۲۹۴) در قرن‌های اولیه ظهور اسلام، مسلمانان در کشاورزی و فنون مربوط به آن، به پیشرفت‌های چشمگیری رسیدند و با به کار بستن رهنمودهای پیشوایان دین با تکیه بر فرهنگ غنی و سازنده خود، یکه‌تاز این میدان شدند و در این راه به موفقیت‌هایی دست یافتند. با گسترش اسلام و رواج قرآن، سنت پیامبر و امامان معصوم در تمدن‌های بزرگی چون ایران، زمینه‌های مناسبی در جهت پیشرفت و نوآوری در این عرصه ایجاد شد. (همان: ۲۹۵)

بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که این موضوع در تاریخ عقاید و دانش کلام نیز مورد توجه بوده است؛ تا جایی که در کتب کلامی نیز مبحثی تحت عنوان رزق یا نعمت الهی با تعابیری چون «فی الأرزاق» (علامه حلی، ۱۴۰۹: ۳۴۲) و یا «فیما بنا من النعم من الله» (عبدالجبار، ۲۰۰۹: ۳۳۴) مطرح شده که در آن به رزق الهی و انواع و اقسام آن پرداخته می‌شود و اینکه بخشی از آن با کوشش آدمی به دست می‌آید و باید طبق شرع الهی از نوع حلال باشد، پرداخته می‌شود. البته کسانی چون دهریون و برخی معتزله معتقدند در حوزه افعال بندگان، هر آنچه بر سر آدمی می‌آید، یا ناشی از تغییرات و تحولات طبیعی و عینی است یا برآمده از رفتار خود افراد است؛ چون خدا اراده شر نمی‌کند و قادر بر آن نیست. (شهرستانی، ۱۴۲۷: ۵۰) اگر قحطی یا بیماری یا سیل و طوفانی شیوع پیدا می‌کند، تحت‌تأثیر عوامل طبیعی است و اگر ملتی دچار فقر و یا رنج و عذاب یا قحطی می‌گردد، طبق قوانین ظاهری جهان، ناشی از سوءتعامل خود آنان با محیط طبیعت یا دیگر انسان‌ها است؛ بنابراین فقر ناشی از تنبلی و بی‌عدالتی یا شیوع بیماری‌ها و آفات و یا از طرف دیگر، بی‌سوادی و نادانی مردم بوده است. لذا هیچ‌یک از شرور از قبیل زلزله، طوفان، بلاهای آسمانی و قحطی و آفات و از این قبیل شرور، ربطی به عوامل ماوراءالطبیعی یا نیات و عقاید و ندارند؛ طبق این دیدگاه، رشد محصول یا کاهش آن نیز نتیجه همین روند طبیعی یا میزان کار و تلاش کشاورز و میزان دانش و اراده او در امر کشاورزی است و نمی‌توان صرفاً افکار، خلیات یا رفتار آنان را علت افزایش یا کاهش میزان محصولات معرفی کرد؛ بلکه آدمی باید آن را اراده و بر انجام آن اقدام کرده باشد. (عبدالجبار، ۲۰۰۹: ۳۳۴)

انگیزه معتزله از طرح این بحث آن بوده است که ساحت خداوند را از هر گونه شر و بی‌عدالتی و ظلم و

۱. وندیدادیا در اصل وی - دیو - داد از واژه اوستایی بر معنای قوانین برضد دیو یا پلیدی.

۲. نام بخشی از کتاب اوستا.

جوری که از انسان‌ها ناشی می‌شود، حفظ نمایند؛ چون خداوند خیر مطلق است و از او شرّی صادر نمی‌شود. معتزله با این تفسیر می‌خواستند در مقابل اهل حدیث که بر پایه ظواهر متن در کلام الهی اظهار نظر می‌کردند، موضع‌گیری کنند؛ زیرا قضاوت آنان طبق ظواهر متن، موجب انتساب شرور به خداوند می‌شده است. در مقابل، دیدگاه دیگری وجود دارد که به اهل حدیث و اشاعره منتسب است؛ این گروه برخلاف دسته نخست، وجود هر گونه نظم و انتظام و تأثیر و تأثر در موجودات جهان یا رابطه علت و معلول در وقایع را انکار می‌کنند و بر این عقیده هستند که همه‌چیز به طور مستقیم، فعل و اراده واحد قدیم و ازلی خداوند است؛ اعم از اینکه خیر و شرّ یا نفع و ضرر باشد. (شهرستانی، ۱۴۲۷: ۹۵) سرنوشت آدمی، ربطی به حالات و رفتار او ندارد. سوزاندن آتش کار خدا است و اوست که کفر و ایمان را در آدمی خلق می‌کند و او هر که را بخواهد، به بهشت یا دوزخ می‌برد. همچنین انجام فعل خوب برای بنده حقی ایجاد نمی‌کند. بنابراین علت افزایش یا کاهش محصول نیز به طور مستقیم خود خداوند است؛ اوست که به هر که بخواهد، بیشتر می‌دهد و به هر که نخواهد، نمی‌دهد. ممکن است خداوند کسی را که بیشتر تلاش کرده، نعمت کمتری بدهد و به کسی که تلاشی نکرده، محصول بیشتری بدهد. همان‌طور که انجام فعل حسن برای بنده حقی ایجاد نمی‌کند، تلاش کشاورز و حسن خلق و پاک‌نفسی او نیز برای وی، حقی برای داشتن محصول بیشتر ایجاد نمی‌کند؛ تکلیف کشاورز این است که به هر آنچه خدا به او داده، راضی باشد و در هر دو حالت، خدای را شکر کند: «هر چه آن خسرو کند، شیرین بود». درواقع اشاعره بر توحید افعالی خداوند تکیه می‌کنند و برای حفظ تمامیت قدرت الهی، به نفی تأثیر غیر می‌پردازند و در عین حال معتقدند تبیین معتزله از اختیار انسان، قدرت الهی را محدود و ناتمام نشان می‌دهد. (لاهیجی، ۱۳۷۲: ۳۲۶)

شیعه دو دیدگاه فوق را جمع کرده و با رفع نواقص دو دیدگاه، تلقی میانه‌ای ارائه نموده است؛ طبق دیدگاه شیعه، هر یک از معتزله و اهل حدیث و اشاعره، فقط بخشی از حقیقت را بیان کرده‌اند. لذا می‌توان گفته شیعه به جمع این دو دیدگاه و تعدیل آنها معتقد است. (علامه حلی، ۱۴۰۹: ۳۴۲) از نظر شیعه نیز این جهان دارای نظم و انتظام است که در زبان فلاسفه از آن به «نظام علی و معلولی» تعبیر شده است و هم خداوند است که تنها خالق و رب و گرداننده هستی است؛ یعنی شیعه هم به توحید افعالی معتقد است و هم جهان را دارای نظم و اسباب و مسببات می‌داند و اختیار انسان نیز جزئی از این نظام و در داخل این نظام است. درواقع خداوند تنها نظم‌دهنده و تنها سنت‌گذار هستی است که از آن به نظام تکوین تعبیر می‌شود. علاوه بر این، در خصوص انسان به دلیل قدرت، علم و اراده‌ای که خداوند به وی داده، او را از نظام تشریح نیز برخوردار ساخته است؛ درواقع خداوند اراده خود را برای هدایت انسان آزاد در قالب نظام تشریح بیان فرموده است؛ این‌گونه نیست که خداوند انسان را رها آفریده باشد یا او را مجبور خلق کرده باشد؛ بلکه او را مسئول آفریده است؛ انسان مسئول کردار خویش است و باید درست‌کردار باشد؛ هر گونه عمل کند، نتیجه از

همان سنخ خواهد بود؛ بین طبیعت نفس آدمی و عمل و نتیجه آن دو، رابطه وجود دارد و این رابطه، محصول نوع سنتی است که خداوند در جهان ایجاد کرده است و هر کسی در گروه عمل خویش است و بار خویش را می‌کشد. (ربانی گلپایگانی، ۱۳۸۱: ۲۷۶)

از این منظر، شیعه بر این باور هست که داشتن اخلاق خوب، به جا آوردن اعمال نیک یا حتی داشتن نیت مثبت می‌تواند در سرنوشت افراد یا نتایج اعمالشان تأثیر مطلوب داشته باشد یا در زندگی عادی برای آنها دستاوردهای خوشایندی به همراه بیاورد. در مقابل، انجام اعمال بد و غیر اخلاقی می‌تواند آنها را دچار رنج و گرفتاری یا قحطی و بدبختی نماید؛ در نهایت نیز آنها را به شقاوت و بدبختی دچار نماید. در واقع می‌توان گفت این خداوند است که بین امور مختلف رابطه ایجاد نموده است؛ او بنای هستی را گذاشته است؛ مهندسی عالم به عهده اوست. (سعیدی مهر، ۱۳۹۰: ۳۳۰) لذا چون آدمی دارای علم و اراده آزاد است و قدرت انتخاب دارد، در نتیجه سرنوشت او نیز طبق دو نظام تکوین و تشریح رقم می‌خورد؛ به‌خصوص در حوزه نظام تشریح، عقاید و افکار و نیت و رفتار آدمی با نیکبختی یا شوربختی وی در دنیا و آخرت و حتی در مواردی چون امر کشاورزی و برداشت محصول و افزایش یا کاهش میزان محصول رابطه دارد؛ در هر دو صورت، تلاش و پاک‌نفسی و نیت خیر کشاورز در برداشت محصول اثر مثبت دارد و اگر غیر از این هم باشد، چون خداوند خیر مطلق است، وظیفه بندگی کشاورز حکم می‌کند که خداوند را شاکر باشد؛ چون خداوند هیچ تلاشی را ضایع نمی‌کند و قطعاً برای او، خیر دیگری را که بالاتر و بهتر است، در نظر داشته و این خیر ممکن است در وقت دیگر و در دنیا یا آخرت برای او تحقق پیدا کند. لذا به تعبیر فلسفی و کلامی، نتیجه فعل عبد هرچه باشد، محصول بیشتر یا کمتر، گاهی به خود کشاورز به صورت بی‌واسطه (فاعل قریب) نسبت داده می‌شود و گاهی به خداوند به صورت باواسطه (فاعل بعید) نسبت داده می‌شود. (لاهیجی، ۱۳۷۲: ۳۲۷) گرچه تعبیر فاعل بعید برای خداوند خالی از مسامحه نیست، بحث در این است که خداوند با علم و قدرت و اراده خویش برای بنده، اختیاری در جهت تعیین سرنوشت وی در نظر گرفته است؛ حال اگر بنده از آن درست استفاده کند، نتیجه مثبت می‌گیرد و اگر نادرست استفاده نماید، قطعاً از آن نتیجه منفی خواهد گرفت. لذا هرگاه فعل به بنده نسبت داده شود، از تعبیر فاعل قریب یا بی‌واسطه استفاده می‌شود و هر گاه آن فعل به خداوند نسبت داده شود، فاعل بعید یا باواسطه به کار می‌رود. در واقع اراده بنده در طول اراده خداوند قرار دارد و چون خداوند بر هر چیزی محیط است، اراده انسان مقدر خداوند است. بر این اساس، طبق نظامات عالم، اراده خیر محصول خیر به دنبال دارد و اراده شرّ محصول شرّ. چنین نیست که آدمی با نیت خیر تلاش کند؛ ولی خداوند اجرش را ضایع نماید. در حدیث معروف اصبع بن‌نباته، یکی از صحابه حضرت علی علیه السلام که در ماجرای صفین از او در خصوص قضا و قدر و آثار آن می‌پرسد، به خوبی این مطلب تبیین شده است. (همان: ۳۲۱) لذا خداوند سرنوشت آدمی را به خود او سپرده و او را نسبت به آنچه انجام می‌دهد، پاسخگو معرفی کرده است. در آیه ۴

سوره صافات می‌فرماید: «وَقَفُّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» که اشاره به قضا و قدر، وعد و وعید و جزا و پاداش دارد. قاعده فوق در امر کشاورزی نیز جاری است. اغلب مشاهده می‌شود که کشاورزان زحمت‌کش، کاربلد، درست‌کار و پاک‌نفس، محصول بیشتری دریافت می‌کنند؛ هرچند باید در هر حال بین نظام تکوین و تشریح تناسب برقرار باشد؛ به این معنی که هر کشاورزی باید برای تحقق مراد خویش، علاوه بر رعایت قواعد نظام تکوین، قوانین نظام تشریح را نیز رعایت نماید؛ یعنی حلال را طلب کند و از حرام دوری نماید. همچنین خلق نیکو و نفس پاک هم می‌تواند در برداشت محصول بیشتر یا تداوم نعمت‌های الهی اثر داشته باشد. طبق این دیدگاه، شیعه به تاسی از اهل بیت، برای کشاورزی ارزش و اهمیت زیادی معتقد است و به تأثیر تقوا و پاک‌نفسی در میزان برداشت و کیفیت محصول نیز اعتقاد دارد. (حکیمی، ۱۳۶۷: ۳۴۳)

عدم پرداخت زکات، آثار سوء دنیوی و اخروی بسیاری دارد که شامل فرد و اجتماع می‌شود؛ چه بسیارند اقوامی که در اثر عدم پرداخت زکات، محصول آنان در اثر بلایای طبیعی از بین رفت. در بسیاری از منابع، به حمله ملخ‌ها به محصولات کشاورزی یا آمدن طوفان و سیل و تخریب محصولات کشاورزی اشاره شده است؛ امام محمدباقر علیه السلام می‌فرماید: «إِذَا مَنَعُوا الزَّكَاةَ الْأَرْضُ بَرَكْتَهَا مِنَ الدَّرِّ وَالْيَمَارِ وَالْمَعَادِنِ كُلِّهَا»؛ هرگاه مردم از دادن زکات دریغ کنند، زمین برکات خود را از تمام زراعت، میوه‌ها و معادن خویش دریغ خواهد کرد. در احادیث، ندادن زکات و حقوق واجب، علت بلایا از جمله خشکسالی معرفی شده است.

یکی دیگر از علل قحطی، خشکسالی یا کم‌محصولی، امتحان الهی است. خداوند در سوره بقره می‌فرماید: «وَلَتَبْلُؤُنَّكُمْ لَبِئْسَ عِمٌّ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالْخَمْرَاتِ وَكَبِيرِ الصَّابِرِينَ»؛ (بقره / ۱۵۵) قطعاً همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی و کاهش در مال‌ها جان‌ها و میوه‌ها آزمایش می‌کنیم و بشارت ده به استقامت‌کنندگان. خداوند همه انسان‌ها را آزمایش می‌کند؛ اما بنابه صورت یکسان؛ گاهی کم شدن مال و محصولات کشاورزی یا پیدا شدن ترس و سایر مشکلات، به سبب آزمایش الهی است. گاه پر محصولی و وفور نعمت نیز آزمایش است؛ خداوند در آیه ۱۶ سوره جن، فراهم کردن آب فراوان را برای کسانی که در طریق ایمان پایداری می‌کنند، زمینه‌ای برای آزمایش آنها قرار داده تا روشن شود که آیا پس از بهره‌مندی از نعمت، خداوند را سپاس می‌گزارند، یا ناسپاسی می‌کنند. (دشتی، ۱۳۸۶: ۱ / ۵۱)

اسراف در فرهنگ‌نامه‌های فارسی، به ولخرجی، زیاده‌روی، فراخ‌روی و گشادبازی معنا شده است (عمید، ۱۳۶۹: ۱۷۸) مرحوم طبرسی ذیل آیه «وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا» (اعراف / ۳۷) نوشته: اسراف نکنید، یعنی از حلال به طرف حرام نروید. اگر کسی به اندازه کوی أحد در راه اطاعت خدا انفاق کند، اسراف نکرده است؛ یعنی از حد وسط و میانه‌روی در مصرف خارج نشوید؛ خوردن حرام اگرچه کم باشد، تجاوز از حد است و موجب ضرر می‌شود. (طبرسی، ۱۳۸۲: ۲ / ۳۷۵) خدا در جای دیگر می‌فرماید: «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ». (انعام / ۱۴۱) در تحقیقی درباره میراث علمی دانشمندان بزرگ مسلمان و آیات و روایات، نشان داده شده که

اسراف بر همه امور زندگی بشر به گونه‌ای جریان دارد که یکی از مصادیق بسیار مهم، زیاده‌روی و مصرف بی‌رویه در منابع طبیعی از قبیل آب، خاک، جنگ و مراتع است که از عناصر مهم کشاورزی می‌باشد. (محمدی، ۱۳۷۶: ۱۳۳) امروز یکی از مشکلات کشور ما، اسراف در آب مصرفی خانوارها و نیز آب‌های کشاورزی است. رعایت این موضوع به شکرگزاری از خداوند است و اینکه درست از نعمت‌های الهی استفاده کنیم؛ در غیر این صورت، عذاب الهی پدید خواهد آمد. (حیدری، ۱۳۸۷: ۱۸۶) پیامبر اسلام فرمود: کسی که تذبذیر و اسراف کند، خدا او را فقیر می‌کند. (مجلسی، ۱۳۵۸ ق: ۴۷ / ۲۱) علی علیه السلام فرمود: «سبب الفقر الاسراف» (آمدی، ۱۳۶۲: ۱ / ۴۳۱) اسراف از عوامل فقر است. امام صادق علیه السلام نیز فرمود: «ضمنت لمن اقتصاد أن لا يفتقر» (مجلسی، همان: ۴ / ۵۳) کسی که در زندگی میانه‌رو باشد، ضمانت می‌کنم که فقیر نشود.

خداوند در قرآن همواره مؤمنان را به انفاق کردن در راه خود فرمان داده است؛ چراکه این امر، رسیدگی به فقرا و مساکین است. عدم انفاق، سرپیچی از دستور الهی است که سبب بروز بلایا، از بین رفتن اموال یا محصولات کشاورزی می‌شود. ترک انفاق به نیازمندان، سبب زوال نعمت است. قرآن در سوره قلم آیه ۱۷ به ماجرای باغ‌دارانی اشاره می‌کند که هنگام چیدن میوه‌ها صبحگاهان روانه باغ‌های خود می‌شدند تا مستمندان مطلع نگردند. سرانجام خداوند عذاب فرستاد و همه درختان و میوه‌های آنها را نابود ساخت «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرُنَّهَا مُّصْبِحِينَ»؛ همچنین خداوند (محمد / ۳۸) به مسلمانان هشدار داده که اگر در باری اسلام و انفاق در راه آن کوتاهی کنند، خداوند گروهی بهتر از آنان را جایگزین آنان خواهد کرد؛ چراکه خداوند نعمتش را از آنها گرفته، به کسانی که اهل انفاق باشند، می‌دهد و آنان که انفاق نمی‌کنند، به عذاب دردناک در روز قیامت و بی‌برکتی در محصولات کشاورزی‌شان مبتلا می‌شوند. (احمدی، ۱۳۸۶: ۴ / ۵۷۵ و ۵۷۷)

با توجه به ضرورت روزافزون در به‌کارگیری صحیح دستاوردهای نوین علمی در فرایند توسعه کشاورزی، این پرسش مطرح است که ترویج چه نقشی در این توسعه ایفا می‌کند و آیا کشاورزی ما در جهت توسعه حرکت رو به جلویی داشته است و در غیر این صورت چه دلایلی به طور تأثیرگذار نقش دارد و در مرحله بعد راهکارهایی جهت حل این مشکلات ارائه گردد. نتایج قبلی مشخص نمود که بین نیازهای ترویجی کشاورزان و اقدامات ترویجی صورت گرفته از سوی سازمان‌های ذیربط شناخت و هماهنگی لازم نبوده و از مهم‌ترین مشکلات موجود در این زمینه می‌توان عدم شناخت نیازهای ترویجی کشاورزان اشاره نمود.

در متون اسلامی، مستقیم و غیر مستقیم بر اهمیت کشاورزی تأکید شده است. در آیات بسیاری، رشد رویشی و زایشی گیاهان و زندگی دگرباره آنان، نمادی از زندگی پس از مرگ معرفی شده است. بسیاری از آیات آفاقی خداوند مبتنی بر گیاهان و طبیعت است. بی‌گمان تدبر در آیات آفاقی خداوند بدون استفاده از

دانش کشاورزی و شگفتی‌های گیاهان میسر نیست؛ مثلاً می‌فرماید «وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ». (حجر / ۲۲) نظریه تکاملی سه‌روردی در مورد گیاهان و شگفتی‌های درخت خرما و نیز نظریه تکاملی ملاصدرا در مورد گیاهان و عجایب درختی به نام «وفواق» و اعتقاد وی به نفس نباتی و زبان فطری گیاهان برای تسبیح خداوند، در خور توجه است.

هدف از این نوشتار، بررسی عوامل تأثیرگذار از منظر تعالیم دینی در نزول برکات آسمان و زمین و دور کردن بلاها و همچنین ارتباط باورهای دینی در افزایش یا کاهش محصولات کشاورزی است. باید نشان داد که آیا بین این عوامل ارتباطی وجود دارد یا نه. با توجه به اینکه تاکنون آثار باورهای دینی در عملکرد کشاورزان و بروز بلاهای طبیعی به صورت آماری بررسی نشده بود، تلاش شد تلقی کشاورزان در مورد اثرهای باورهای دینی و مذهبی در میزان محصولات و ثمردهی، بر اساس پرسش‌نامه‌هایی در سه قسمت اعتقادی، فاکتورهای دینی بر افزایش محصول و برکت و فاکتورهای دینی بر افزایش بلاهای طبیعی و کاهش برکت نشان داده شود تا بدین‌وسیله همبستگی و ارتباط مستقیم در موضوعات کلامی و علم آمار مشخص گردد.

الف) مواد و روش‌ها

این پژوهش در جهت تبیین کبروی بحث، یعنی تأثیر مباحث اعتقادی بر کاهش یا افزایش رزق و روزی و برکت، مورد توجه قرار گرفته و به جهت آماری، به منزله شاهد و دلیلی تجربی، مورد توجه این پژوهش قرار گرفته است.

یک. بررسی باورهای اعتقادی دینی کشاورزان

این تحقیق با معیارهای: میزان تحصیلات، سن و جنسیت از طریق پرسش‌نامه، بر ۴۰۰ نفر از کشاورزان روستاهای غرب استان گلستان (بالاجاده، النگ، چهارده، ایلوار، و دنگلان) به روش آمارگیری صورت گرفت. پرسش‌نامه دارای ۳ قسمت بود:

۱. ابتدا معیارهای مربوط به میزان اعتقادات کشاورزان و آثار آن در میزان بهره‌وری سنجیده شد. میزان اعتقاد و اقامه نماز و روزه، توکل، شکرگزاری، زکات، وقف، انفاق، صدقه و استغفار (واجبات و مستحبات) معین شد و جهت هر کدام ۵ گزینه خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد در نظر گرفته شد و به هر کدام عدد ۱ تا ۵ تخصیص یافت.

۲. سپس عوامل دینی مؤثر بر افزایش محصول و برکت زمین سنجیده شد. در این قسمت، نقش توکل، شکر، استغفار، زکات، وقف، انفاق، صدقه و تحمل بر مصیبت، در میزان برکت زمین و افزایش محصول بررسی شد. برای هر کدام ۵ گزینه خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد در نظر گرفته شد و به هر کدام عدد ۱ تا ۵ تخصیص یافت.

بررسی عقاید زارعان در مورد رابطه باورها با میزان تولید و نزول بلایای طبیعی ... □ ۱۵۳

۳. در قسمت سوم، تأثیر عوامل دینی مؤثر بر افزایش بلایای طبیعی و کاهش برکت بررسی شد. میزان گناه، عدم پرداخت زکات، آزمایش الهی، کمی اطلاعات و مدیریت، اسراف و عدم انفاق، محور پرسشها قرار گرفت سپس مانند قسمت‌های قبل، برای هر کدام ۵ گزینه خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد در نظر گرفته شد و به هر کدام عدد ۱ تا ۵ تخصیص یافت.

در ادامه، نتایج از طریق آزمون کولموگروف اسمیرنوف جهت نرمال بودن داده‌ها بررسی شد. سپس کلیه تجزیه و تحلیل‌ها با کمک نرم‌افزارهای SPSS18 و EXCEL انجام گرفت.

ب) نتایج

یک. خصوصیات افراد شرکت‌کننده در مصاحبه

مصاحبه از افراد شرکت‌کننده می‌تواند بر اساس سطح درآمد، مقدار زمین کشاورزی، جنسیت، فاصله تا شهر، دسترسی به وسایل ارتباط جمعی، سطح تحصیلات و سن باشد که در این تحقیق، مؤلفه‌های جنسیت، میزان تحصیلات و سن مورد سنجش قرار گرفت. نتایج نشان داد نیمی از شرکت‌کنندگان در آزمون، مرد و اغلب دارای سن ۵۰ تا ۷۰ و دارای سواد زیر دیپلم و تعداد کمی هم لیسانس می‌باشند. (جدول ۱ و ۲)

جدول (۱): خصوصیات افراد شرکت‌کننده در آزمون بر اساس میزان تحصیلات

ردیف	میزان تحصیلات	فراوانی نسبی از ۴۰۱ نفر	درصد فراوانی نسبی
۱	زیر دیپلم	۱۸۰	۴۴/۹
۲	دیپلم	۶۷	۱۶/۷
۳	لیسانس	۱۲۸	۳۱/۹
۴	فوق لیسانس	۲۰	۵
۵	تحصیلات حوزوی	۶	۱/۵

جدول (۲): خصوصیات افراد شرکت‌کننده در آزمون بر اساس سن افراد

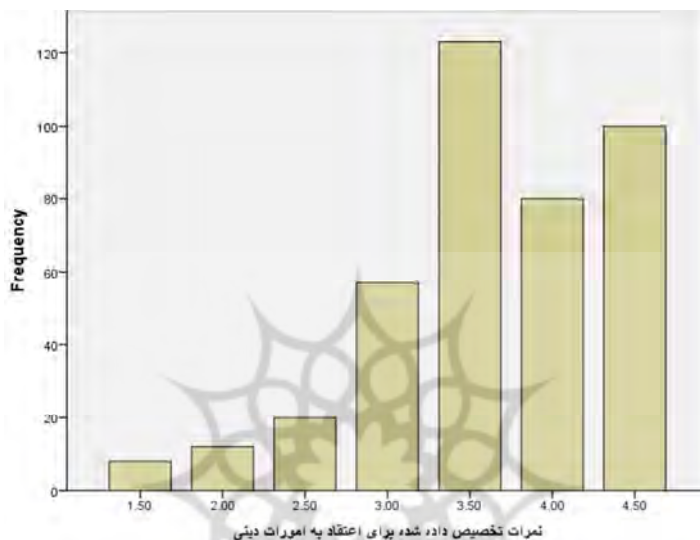
ردیف	میزان سن افراد	فراوانی نسبی از ۴۰۰ نفر	درصد فراوانی نسبی
۱	بالای ۷۰	۷۳	۱۸/۲۵
۲	بین ۵۰ - ۷۰	۲۱۱	۵۲/۷۵
۳	بین ۳۰ - ۵۰	۵۳	۱۳/۲۵
۴	زیر ۳۰	۶۳	۱۵/۷۵

در جدول (۱) و (۲) میانگین و انحراف معیار باور افراد به ارتباط امور دینی مشخص شده است. بنابراین

می‌توان نشان داد که میزان تنوع در معیارها به چه میزان بوده است و میانگین بالای آنها می‌تواند نشان‌دهنده تأثیر آنها باشد. میانگین بالا با توجه به جداول بعدی و معنی‌دار بودن یا نبودن قابل توجیه خواهد بود.

دو. نتایج مربوط به اعتقادات عمومی افراد شرکت‌کننده در مصاحبه

در این قسمت از پرسش‌نامه، میزان اعتقاد عمومی افراد به دین اسلام، تقید به انجام امور دینی و پایبندی به اصول مذهبی پرسیده شد. نتایج نشان داد طیف اکثریت مردم این ۴ منطقه، نمرات ۳/۵ تا ۴/۵ را انتخاب نموده‌اند که نشان می‌دهد آنها دارای اعتقادات مذهبی و پایبند به اصول دینی می‌باشند. (نمودار ۱)

نمودار (۱): میزان سطح پایبندی به اعتقادات افراد شرکت‌کننده در آزمون

سه. نتایج مربوط به اعتقادات افراد شرکت‌کننده در مصاحبه در تولید محصول

در این قسمت، نتایج حاصل از پرسش‌نامه‌ها، میزان باور افراد به ارتباط امور دینی و مذهبی با میزان تولید محصول و نزول بلایای طبیعی پرسیده شد. نتایج به دست آمده در جدول (۳) نشان داد میانگین نمرات در همه بخش‌ها بین ۳/۶۳ تا ۳/۶۶ بوده است و اعتقاد عمیق مردم منطقه را به این ارتباط نشان می‌دهد.

جدول (۳): نتایج باور افراد به ارتباط امور دینی با تولید و بلای طبیعی

	اعتقاد به نقش توکل	اعتقاد به نقش شکر	اعتقاد به نقش خمس و زکات	اعتقاد به نقش وقف و صدقه	اعتقاد به نقش گناه در بلای طبیعی
Mean	۳/۳۶۸۲	۳/۶۶۱۲	۳/۶۴۳۸	۳/۳۶۸۲	۳/۶۶۱۳
N	۳۹۸	۴۰۰	۴۰۰	۳۹۸	۴۰۰
Std. Deviation	۰/۷۲۴۵۲	۰/۷۲۲۶۲	۰/۷۱۶۷۶	۰/۷۲۴۵۲	۰/۷۲۲۶۲

۱۵۵ □ بررسی عقاید زارعان در مورد رابطه باورها با میزان تولید و نزول بلایای طبیعی ...

در جدول (۴) این میزان باورپذیری به تفکیک روستاهای مورد مطالعه در مقاله ارائه شده است. نتایج تحقیق نشان داد گرچه نمرات در روستاها متفاوت است، روند خاصی قابل مشاهده نیست. تنها نکته قابل توجه، میزان اعتقاد راسخ و یکسان کل روستاها به موضوع مورد مطالعه است.

جدول (۴): نتایج باور افراد به ارتباط امور دینی با تولید و بلای طبیعی به تفکیک روستا

روستاها		اعتقاد به نقش توکل	اعتقاد به نقش شکر	اعتقاد به نقش خمس و زکات	اعتقاد به نقش وقف و صدقه	اعتقاد به نقش گناه در بلای طبیعی
بالاجاده	Mean	۳/۵۹۵۰	۳/۷۵۵۰	۳/۷۷۵	۳/۶۳۰۰	۳/۶۹۰۰
	N	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
	Std. Deviation	۰/۸۱۲۴۵	۰/۸۱۴۵۶	۰/۶۱۲۸۹	۰/۷۰۹۳۲	۰/۶۳۰۷۸
النگ	Mean	۳/۶۹۰۰	۳/۵۸۰۸	۳/۷۸۰۰	۳/۷۱۵۰	۳/۷۱۲۱
	N	۱۰۰	۹۹	۱۰۰	۱۰۰	۹۹
	Std. Deviation	۰/۷۱۳۴۴	۰/۸۱۲۴۵	۰/۴۸۳۶۷	۰/۶۴۸۴۴	۰/۶۸۱۷۳
ایلوار	Mean	۳/۶۴۵۰	۳/۶۹۰۰	۳/۵۲۰۰	۳/۶۱۰۰	۳/۵۸۵۰
	N	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
	Std. Deviation	۰/۷۱۱۷۲	۰/۶۳۰۷۸	۰/۸۵۴۷	۰/۸۱۵۲۰	۰/۸۱۳۵۷
دنگلان	Mean	۳/۷۱۵۰	۳/۷۰۷۱	۳/۵۰۰۰	۳/۶۹۰۰	۳/۵۶۵۷
	N	۱۰۰	۹۹	۱۰۰	۱۰۰	۹۹
	Std. Deviation	۰/۶۴۸۴۴	۰/۶۷۷۶۷	۰/۸۰۷۱۶	۰/۷۱۳۴۴	۰/۷۵۸۱۱
جمع	Mean	۳/۶۶۱۳	۳/۶۲۸۲	۳/۶۴۳۸	۳/۶۶۱۲	۳/۸۳۶۲
	N	۴۰۰	۳۹۸	۴۰۰	۴۰۰	۳۹۸
	Std. Deviation	۰/۷۲۲۶۲	۰/۷۲۴۵۲	۰/۷۱۶۷۶	۰/۷۲۲۶۲	۰/۷۲۴۵۲

جدول (۵): نتایج جدول واریانس بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی

با تولید و بلای طبیعی با اعتقادات کلی مذهبی افراد

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
اعتقاد به اصول دینی عمومی	Between Groups	۷/۷۰۲	۳	۲/۵۶۷	۵/۱۵۳**	۰/۰۰۲
	Within Groups	۱۹۷/۲۸۳	۳۹۶	۰/۴۹۸		
	Total	۲۰۴/۹۸۴	۳۹۹			
اعتقاد به نقش توکل	Between Groups	۰/۸۳۷	۳	۰/۲۷۹	۰/۵۳۲	۰/۶۶۰
	Within Groups	۲۰۷/۵۱۳	۳۹۶	۰/۵۲۴		
	Total	۲۰۸/۳۴۹	۳۹۹			

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
اعتقاد به نقش شکر	Between Groups	۱/۴۶۳	۳	۰/۴۸۸	۰/۹۲۹	۰/۴۲۷
	Within Groups	۲۰۶/۹۶۹	۳۹۴	۰/۵۲۵		
	Total	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۷			
اعتقاد به نقش خمس و زکات	Between Groups	۷/۱۷۷	۳	۲/۳۹۲	۴/۷۸۹**	۰/۰۰۳
	Within Groups	۱۹۷/۸۰۸	۳۹۶	۰/۵۰۰		
	Total	۲۰۴/۹۸۴	۳۹۹			
اعتقاد به نقش وقف و صدقه	Between Groups	۰/۷۳۲	۳	۰/۲۴۴	۰/۴۶۵	۰/۷۰۷
	Within Groups	۲۰۷/۶۱۷	۳۹۶	۰/۵۲۴		
	Total	۲۰۸/۳۴۹	۳۹۹			
اعتقاد به نقش گناه در بلای طبیعی	Between Groups	۱/۶۱۳	۳	۰/۵۳۸	۱/۰۲۵	۰/۳۲۸
	Within Groups	۲۰۶/۷۸۶	۳۹۴	۰/۵۲۵		
	Total	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۷			

این جدول نشان می‌دهد که بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی با تولید و بلای طبیعی، با اعتقادات کلی مذهبی افراد در مواردی مانند اعتقاد به اصول دینی عمومی و اعتقاد به نقش خمس و زکات در سطح ۱٪ اختلاف معناداری وجود دارد و همان‌طور که مشاهده می‌شود، سایر فاکتورها معنادار نمی‌باشند. در واقع عدم وجود اختلاف معنادار در این فاکتورها نشان‌دهنده عدم تأثیرپذیری آنها نیست؛ بلکه با توجه به میانگین بالا و میزان تنوع‌پذیری در بین افراد شرکت‌کننده در مصاحبه می‌توان به این نکته اشاره داشت که دامنه تنوع بین این افراد کم می‌باشد و اکثریت آنها میزان تأثیرپذیری بالا را انتخاب نموده‌اند.

جدول (۶): نتایج جدول واریانس بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی

با تولید و بلای طبیعی به تفکیک روستا

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
اعتقاد به اصول دینی عمومی	Between Groups	۰/۳۹۱	۱	۰/۳۹۱	۰/۷۶۰	۰/۳۸۴
	Within Groups	۲۰۴/۵۹۴	۳۹۸	۰/۵۱۴		
	Total	۲۰۴/۹۸۴	۳۹۹			
اعتقاد به نقش توکل	Between Groups	۰/۱۴۱	۱	۰/۱۴۱	۰/۲۶۹	۰/۶۰۴
	Within Groups	۲۰۸/۲۰۹	۳۹۸	۰/۵۲۳		
	Total	۲۰۸/۳۴۹	۳۹۹			

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
اعتقاد به نقش شکر	Between Groups	۰/۰۰۰	۱	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۰۰۰
	Within Groups	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۶	۰/۵۲۶		
	Total	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۷			
اعتقاد به نقش خمس و زکات	Between Groups	۱/۲۶۶	۱	۱/۲۶۶	۲/۴۷۳	۰/۱۱۷
	Within Groups	۲۰۳/۷۱۹	۳۹۸	۰/۵۱۲		
	Total	۲۰۴/۹۸۴	۳۹۹			
اعتقاد به نقش وقف و صدقه	Between Groups	۰/۱۴۱	۱	۰/۱۴۱	۰/۲۶۹	۰/۶۰۴
	Within Groups	۲۰۸/۲۰۹	۳۹۸	۰/۵۲۳		
	Total	۲۰۸/۳۴۹	۳۹۹			
اعتقاد به نقش گناه در بلای طبیعی	Between Groups	۰/۰۶۳	۱	۰/۰۶۳	۰/۱۱۹	۰/۷۳۰
	Within Groups	۲۰۸/۳۳۷	۳۹۶	۰/۵۲۶		
	Total	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۷			

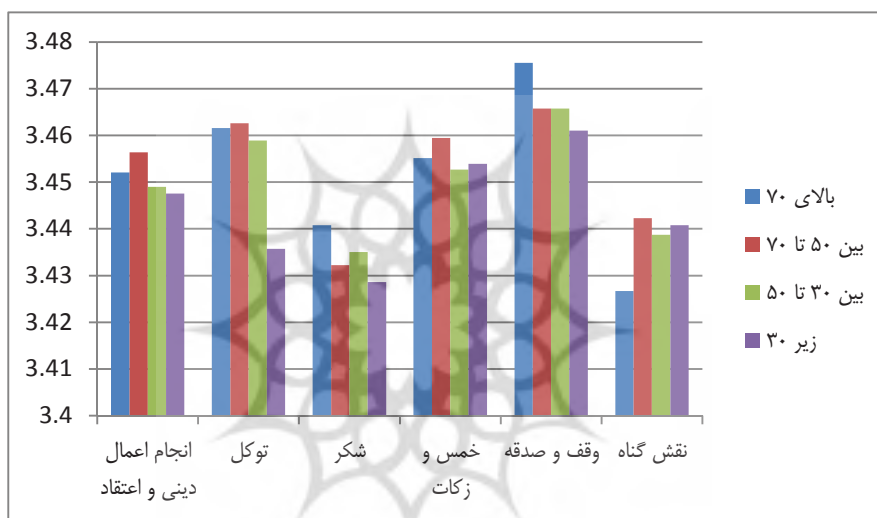
جدول تجزیه واریانس بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی با تولید و بلای طبیعی به تفکیک روستا نشان می‌دهد که اختلاف معناداری بین فاکتورهای مورد مطالعه وجود ندارد.

جدول (۷): نتایج جدول واریانس بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی با تولید و بلای طبیعی به تفکیک سن

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
اعتقاد به اصول دینی عمومی	Between Groups	۲/۴۸۵	۴	۰/۶۲۱	۱/۲۱۲	۰/۳۰۵
	Within Groups	۲۰۲/۴۹۹	۳۹۵	۰/۵۱۳		
	Total	۲۰۴/۹۸۴	۳۹۹			
اعتقاد به نقش توکل	Between Groups	۳/۳۳۷	۴	۰/۸۳۴	۱/۶۰۷	۰/۱۷۲
	Within Groups	۲۰۵/۰۱۳	۳۹۵	۰/۵۱۹		
	Total	۲۰۸/۳۴۹	۳۹۹			
اعتقاد به نقش شکر	Between Groups	۰/۹۰۰	۴	۰/۲۲۵	۰/۴۲۶	۰/۷۹۰
	Within Groups	۲۰۷/۵۰۰	۳۹۳	۰/۵۲۸		
	Total	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۷			
اعتقاد به نقش خمس و زکات	Between Groups	۱/۸۵۱	۴	۰/۴۶۳	۰/۹۰۰	۰/۴۶۴
	Within Groups	۲۰۳/۱۳۴	۳۹۵	۰/۵۱۴		
	Total	۲۰۴/۹۸۴	۳۹۹			

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
اعتقاد به نقش وقف و صدقه	Between Groups	۱/۳۱۰	۴	۰/۳۲۸	۰/۶۲۵	۰/۶۴۵
	Within Groups	۲۰۷/۰۳۹	۳۹۵	۰/۵۲۴		
	Total	۲۰۸/۳۴۹	۳۹۹			
اعتقاد به نقش گناه در بلای طبیعی	Between Groups	۱/۸۶۶	۴	۰/۴۶۶	۰/۸۸۸	۰/۴۷۱
	Within Groups	۲۰۶/۵۳۴	۳۹۳	۰/۵۲۶		
	Total	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۷			

نتایج جدول واریانس بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی با تولید و بلای طبیعی به تفکیک سن نیز نشان می‌دهد که اختلاف معناداری بین فاکتورها وجود ندارد.

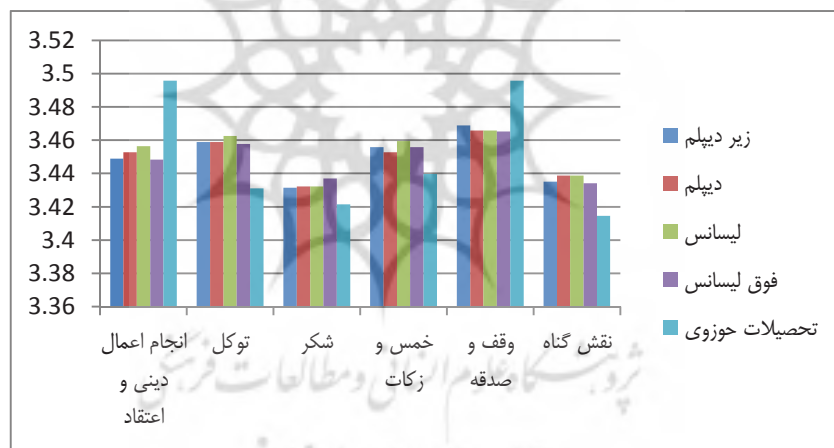

نمودار (۲): بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی بر مبنای تولید و بلای طبیعی به تفکیک سن افراد آزمون‌گر

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
اعتقاد به اصول دینی عمومی	Between Groups	۰/۷۳۸	۳	۰/۲۴۶	۰/۴۷۷	۰/۶۹۸
	Within Groups	۲۰۴/۲۴۶	۳۹۶	۰/۵۱۶		
	Total	۲۰۴/۹۸۴	۳۹۹			
اعتقاد به نقش توکل	Between Groups	۱/۲۱۷	۳	۰/۴۰۶	۰/۷۷۵	۰/۵۰۸
	Within Groups	۲۰۷/۱۳۳	۳۹۶	۰/۵۲۳		
	Total	۲۰۸/۳۴۹	۳۹۹			

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig
اعتقاد به نقش شکر	Between Groups	۳/۲۳۵	۳	۱/۰۷۸	۲/۰۷۱	۰/۱۰۴
	Within Groups	۲۰۵/۱۶۵	۳۹۴	۰/۵۲۱		
	Total	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۷			
اعتقاد به نقش خمس و زکات	Between Groups	۰/۱۹۶	۳	۰/۰۶۵	۰/۱۲۶	۰/۹۴۵
	Within Groups	۲۰۴/۷۸۹	۳۹۶	۰/۵۱۷		
	Total	۲۰۴/۹۸۴	۳۹۹			
اعتقاد به نقش وقف و صدقه	Between Groups	۱/۱۴۱	۳	۰/۳۸۰	۰/۷۲۷	۰/۵۳۷
	Within Groups	۲۰۷/۲۰۹	۳۹۶	۰/۵۲۳		
	Total	۲۰۸/۳۴۹	۳۹۹			
اعتقاد به نقش گناه در بلای طبیعی	Between Groups	۳/۱۲۲	۳	۱/۰۴۱	۱/۹۹۷	۰/۱۱۴
	Within Groups	۲۰۵/۲۷۸	۳۹۴	۰/۵۲۱		
	Total	۲۰۸/۳۹۹	۳۹۷			

نتایج جدول واریانس بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی با تولید و بلای طبیعی به تفکیک سطح تحصیلات نیز نشان می‌دهد که اختلاف معناداری وجود ندارد.

نمودار (۳): بررسی باور افراد به ارتباط امور دینی با تولید و بلای طبیعی به تفکیک سطح تحصیلات

جمع‌بندی داده‌ها

در آیه ۹۶ سوره اعراف آمده است:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا
فَأَخَذْنَا هُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

و اگر مردم شهرها ایمان آورده و به تقوا گراییده بودند، قطعاً برکاتی از آسمان و زمین برایشان می‌گشودیم؛ ولی تکذیب کردند، پس به (کیفر اعمال زشت‌شان) گرفتار مجازات الهی (قحطی و خشک‌سالی) شدند.

در تفسیر المیزان از برکت، به خیری یاد شده است که متناسب با ظرفیت و کارکرد هر پدیده‌ای می‌باشد؛ مثلاً برکت در نسل، به فراوانی فرزندان است؛ برکت در وقت نیز به این است که گستردگی کارهای انسانی در زمانی خاص، بیشتر از کار کسانی مانند او، در همان مقدار از زمان باشد. در واقع برکات، شامل برکت‌های مادی و معنوی می‌شود. واژه «برکت» به صورت مفرد در قرآن نیامده است و کلمه «برکات» در سه آیه از قرآن آمده که این می‌تواند نشانی از فراوانی برکت خداوند باشد.

امام صادق علیه السلام فرموده‌اند:

گاهی بنده‌ای از خداوند حاجت و تقاضایی دارد و خداوند دعایش را مستجاب می‌کند و مقرر می‌شود تا مدتی دیگر برآورده شود؛ اما پس از آن، بنده گناهی را انجام می‌دهد که موجب برآورده نشدن حاجتش می‌شود.

از مصادیق بارز این آیه، دوران ظهور حضرت مهدی علیه السلام است که برپایه روایات، در آن زمان برکات از آسمان و زمین سرازیر می‌شود. در تفسیر المیزان آمده است:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

و اگر اهل آبادی‌ها ایمان آورده و تقوا می‌ورزیدند، هر آینه باب‌های برکات آسمان و زمین را به رویشان می‌گشودیم؛ اما تکذیب کردند و لذا به واسطه اعمالی که کردند، آنها را مؤاخذه نمودیم. «برکات» به معنای هر خیر کثیری است، مثل امنیت، آسایش، سلامتی، مال و اولاد و می‌فرماید: اگر اهل قریه‌ها ایمان می‌آوردند، یعنی عقایدشان را اصلاح می‌کردند و تقوا می‌داشتند، یعنی در رفتار اجتماعی نیز نیکو عمل می‌کردند، در این صورت مجرای برکات را بر آنها می‌گشودیم و انواع خیر را در اختیارشان قرار می‌دادیم. (طباطبایی، ۱۳۸۰: ۲۸۲)

در سوره عصر به طور صریح به این نکته اشاره شده است که «انسان در خسارت و زیان است، مگر اینکه به خدا ایمان آورد و کارهای شایسته انجام دهد و دیگران را به راستی، درستی، صبر و شکیبایی سفارش نماید». این در حالی است که انسان از این آیات عظیم الهی که به راستی روشنگر راه زندگی و نجات‌بخش او از تمامی خسارات و زیان‌های جانی و مالی است، غافل است.

با توجه به نقش دین در زندگی مردم و اعتقاد به نقش بی‌بدیل خدا در جهان هستی و همچنین زندگی انسان‌ها و نیز اعتقاد به تأثیر کمال یا پاکی و پلیدی نفس آدمی بر محیط پیرامون انسان و حتی فعالیت‌های روزمره، این تصور به وجود آمد که پس شرووری چون قحطی و خشکسالی یا آفات هم نتیجه رفتار خود انسان‌ها است؛ لذا کشاورزان هم اعتقاد پیدا کرده‌اند که قحطی و خشکسالی، سرمای شدید یا آفات، کم‌آبی و در نتیجه کاهش محصول از حوادث ناگواری هستند که محصول طبیعت نفس است. در همین جهت، با توجه به جمع‌بندی نتایج حاصل از پرسش‌نامه‌ها می‌توان گفت باور اکثر کشاورزان مذهبی است. لذا جهت ترویج عملیات کشاورزی و بهبود آن به نظر می‌رسد وجود مروجان کشاورزی روحانی بتواند کمک بسیار شایانی به این بخش نماید.

با توجه به نتایج حاصل از تحقیق می‌توان پیشنهادهای زیر را توصیه نمود:

۱. شناخت نیازهای واقعی کشاورزان با توجه به زمان و مکان آن.
۲. برنامه‌ریزی اصولی برای تعیین مناسب‌ترین روش‌های ترویجی در هر منطقه.
۳. برگزاری کلاس‌های ترویجی منظم، پیوسته و هدف‌دار.
۴. آموزش مروجان بومی آشنا با فرهنگ و آداب سنن مردم هر منطقه.

نتیجه

در واقع خداوند سوانح و بلایای طبیعی را یک آزمایش قلمداد نموده تا بازماندگان این حوادث، با درس گرفتن از این وقایع و دست کشیدن از گناه و آلودگی، مانع وقوع مجدد آنها شوند. خداوند با دعوت آنان به صبر، این نوید را می‌دهد که خدایی هست و نازل‌کننده عذاب، سرچشمه رحمت است و بندگان را تنها نمی‌گذارد.

به روشنی می‌توان دریافت یکی از علل اصلی برهم خوردن نظام طبیعت و بروز این چنین وقایع خانمان‌برانداز طبیعی، چیزی جز معصیت خود انسان‌ها و از یاد بردن خالق هستی نیست که این امر در دل سپردن به امور دنیایی ریشه دارد. این بیانات در قالب نتیجه‌های حاصل از نمونه‌برداری در بین زارعان به‌خصوص در افراد مسن تر قابل توجه است. زارعان مورد نمونه‌برداری در بحث دین و اعتقادات عمومی به‌طور قابل توجهی مقبولیت نشان داده‌اند و همین‌طور با توجه به برکت موجود در وقف و صدقه و زکات، به‌خوبی به این امور پرداخته‌اند و به وضوح، دلیل نازل شدن بلایای طبیعی را در کاهش سطح اعتقادات و باورهای دینی مردم می‌دانند.

در نهایت می‌توان این‌گونه برداشت نمود که کشاورزان ما از بنیه مذهبی و اعتقادی قوی برخوردار هستند و این تأثیرپذیری مذهبی و دینی بر داشته‌های کشاورزی آنها موثر بوده است.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.
۲. آمدی، عبدالواحد، ۱۳۶۲، *غررالحکم و دررالحکم*، قم دار الکتب الاسلامی.
۳. احمدی، حسین، ۱۳۸۶، *دایرةالمعارف قرآن کریم*، ج ۴، قم، بوستان کتاب.
۴. حکیمی، محمدرضا، ۱۳۶۷، *الحیة*، تهران، مکتب نشر الثقافه الاسلامیه.
۵. حلی، جعفر بن حسن، ۱۴۰۹، *شرايح الاسلام*، تهران، استقلال.
۶. حیدری، محمدحسن، (سید علی حسینی)، ۱۳۸۷، *طبیعت در سیره رضوی*، قم، آیه حیات.
۷. خراسانی، مسعود، ۱۳۷۳، *لغت نامه کشاورزی*، تهران، وزارت جهاد کشاورزی.
۸. دشتی، سید محمود، ۱۳۸۶، *دایرةالمعارف قرآن کریم*، ج ۱، قم، بوستان کتاب.
۹. راوندی، مرتضی، ۱۳۶۷، *تاریخ اجتماعی ایران*، تهران، امیرکبیر.
۱۰. ربانی گلپایگانی، علی، ۱۳۸۱، *عقاید استدلالی*، قم، انتشارات نصاب.
۱۱. سپهری، یدالله، ۱۳۸۷، «نهضت علمی مسلمانان در ترویج کشاورزی و توجه به منابع طبیعی»، *مجله کشاورزی و منابع طبیعی گرگان*، ص ۱۵ - ۴.
۱۲. سعیدی مهر، محمد، ۱۳۹۰، *آموزش کلام اسلامی*، قم، انتشارات طه.
۱۳. شهرستانی، عبدالکریم، ۱۴۲۷، *الملل و النحل*، تحقیق ابراهیم شمس الدین، لبنان، مؤسسه العلمیه للمطبوعات.
۱۴. طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۸۰، *المیزان*، قم، ترجمه فارسی.
۱۵. طبرسی، علی، ۱۳۸۲، *تفسیر مجمع البیان*، تهران، مکتبه آیه الله المرعشی.
۱۶. عبدالجبار، عبدالجبار ابن احمد، ۲۰۰۹، *شرح الاصول الخمسه*، حقه و قدمدله عبدالکریم عثمان، القاهره، الهیه المصریه العامه الکتاب.
۱۷. علی، جعفر بن حسن، ۱۴۰۹، *شرايح الاسلام*، تهران، انتشارات استقلال.
۱۸. عمید، حسن، ۱۳۶۹، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران، امیرکبیر.
۱۹. فیاض لاهیجی، ملاعبدالرزاق، ۱۳۷۲، *شوارق الالهام*، تصبیح زین العابدین قربانی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات.
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۸۸، *اصول الکافی*، تهران، المکتبه الاسلامیه.
۲۱. مجلسی، محمدباقر، ۱۳۵۸ ق، *بحارالانوار*، تهران، مکتبه الاسلامیه.
۲۲. محمدی، ناصر، ۱۳۷۶، *آفت سرمایه ها اسراف و تبذیر*، سمنان، دانشگاه سمنان.